

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA CAN VERME ARZUSU VE İNTİHAR

Murat ÖZTÜRK

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, muratozturk8@gmail.com

Özet

Ölüm, klasik edebiyatta farklı içerikler etrafında işlenen konulardan biridir. Bunlardan biri de ölmek arzusudur. Klasik edebiyatta şairler âşıkane şiirlerde ve din ve devlet uğruna çıkılan seferlerle ilgili yazdıkları şiirlerinde sevgili, din ve vatan uğruna ölüm (şehitlik) arzularını dile getirirler. Bazı aşk mesnevileriyle mensur aşk hikâyelerinde de kahramanların ölüm arzusu taşıdıkları görülür. Ölüm arzusunun temelinde İslami anlayışla harmanlanmış tasavvufi yorumların etkisi vardır. Şairler tasavvufta kişinin dünyevi arzularından arınıp varlığını Allah yolunda yok etmesi gerektiği düşüncesiyle aşka sufiyane yorumlar getirmişlerdir. Aşk, Allah'ı koşulsuz sevmek olarak düşünülmüş ve kişiyi mutlak birliğe götürmenin yolu olarak da sevilen uğruna can vermek gerektiği fikri öne çıkarılmıştır. Bu tasavvufi aşk anlayışı aşka dair yazılan hemen her esere sirayet etmiştir. Kendisini âşık olarak gören şair de şairin yazdığı hikâyedeki âşık kahraman da bu anlayışın etkisiyle sevgili uğruna can verme arzusu taşımıştır. Kimi asker şairlerse sevgili yerine din ve devleti yüceltmıştır. Şairin uğruna can verip baş oynatmaya gönüllü ve arzulu olduğu yer ise cenk meydanıdır. Can verme arzusunun en ileri hali ise intihardır. Edebiyatımızda ve kültürümüzde dini sebeplerden ötürü kabul görmeyen intihar fikri ve eylemi bazı hikâyelerde mevcuttur. Kahramanı intihara sürükleyen yegâne sebep ise aşktir. Bazı eserlerde ise sevdiğinden ayrı kalmaya dayanamayan veya vefa örneği göstermek zorunda olan kahramanların intihar yerine canının alınması için Allah'a dua ettiği görülür.

Anahtar kelimeler: İntihar, aşk, mesnevi, ölüm, hamaset.

DESIRE TO DIE AND SUICIDE IN THE CLASSIC TURKISH LITERATURE

Abstract

Death is one of the topics covered around varying contents in the classic literature. One of the content is the desire to die. In the classic literature, poets, in the love poems and poems written about the military expeditions for religion and homeland, express desire to die (martyrdom) for the sake of darling and religion-homeland. In some love masnavis and prose love stories, it is also seen that heroes of these stories also sustain the desire to die. There is the impact of mystical insights blended with Islamic understanding on the basis of the desire to die. Poets provide their mystical comments as, in mystic, person need to eliminate their desire of word to spirit their existence off for the sake of God. Love is thought as unconditionally loving God and the idea of giving life is highlighted as a way for carrying people to absolute unity. The mystical understanding of love highlighted in almost all work written about love. By the impact of this approach, both, poets who see themselves as lover and the heroes they stated in their stories hold desire to die for the sake of their darling. Some of the soldier poets has glorified homeland and religion instead of their beloved. Battlefield is known as a place where poet voluntarily willing to die for sake of beloved. Suicide is the most advanced version of the desire to die. Even if the idea of suicide is not acceptable in the Turkish culture and literature because of religious reasons, the idea and act of suicide exist in some of the stories. The only reason to make a hero to commit suicide is love. In some of other stories, a hero, who cannot bear to be apart from his beloved or wants to show an example of loyalty, prays God in order to take his life instead of committing suicide.

Keywords: Suicide, love, mathnawi, death, heroism.

Giriş

Dünya hayatının sonu olan ölüm edebiyatta geniş şekilde yer alan konulardan biridir. Klasik Türk edebiyatında daha çok âşık ve sevgili arasındaki ilişki, ölenler için yazılan ve üzüntü ifadesi taşıyan mersiyeler, ölenlerin ölüm tarihini bildirmekle beraber ölümden duyulan kederi dile getirmek için yazılan kıt'alar, Kerbela mersiyeleri ve bazı durumlarda da toplum ya da fert için iyiliği görülmeyen kişilerin hicvi için ölüm konusuna yer verilmiştir. Bu konuların çoğunda başka kişilerin ölümü söz konusu edilmiştir. Konuya muhatap olan kişilerin ölümüyle kalanların duyduğu sızı, ölümden kaynaklı olarak felekten ve talihten yakınma ve dini inanca bağlı olarak dünyanın faniliği şairlerce işlenir. Ölümün bu konular dışında işlendiği bir başka yönü daha çok aşk etrafında yaşanan sıkıntılara bağlı olarak âşıkların can verme arzusunun dile getirilmesidir.

Klasik Türk edebiyatında can verme arzusu genellikle aşk etrafında vuku bulmaktadır. Bunun dışında bazı hamasi içerikli şiirlerde din ve vatan yolunda can vermekten de bahsedildiği görülür ki burada da aşkın değerlerle ilgili tarafı öne çıkar. Şairler bilhassa gazellerde ve bazı musammatlarda aşk yolunda ve sevgili uğrunda can verme arzularını dile getirirler. Genellikle klasik şiir geleneğine bağlı olarak sevgili uğruna belaları istemek, acılara katlanmak ve en sonunda ölmek aşktaki sadakatın zirvesi olarak görülmüş, bu nedenle ölüm âşklarca istenmiş ve övülmüştür.

I. Aşk Anlayışı, Fedakârlık ve Can Verme Arzusu

Klasik şiirde aşk anlayışı tasavvufi yorumların etkisiyle hayli geniş ve derin bir anlam yüklenmiştir. Başta sufiler olmak üzere şairlerce aşk, varlığın başlangıcına ve insanın yaratılışına neden gösterilmiş, hayat aşkla anlamlandırılmıştır. Pek çok sufi şair insanın yaratılışını "O gizli bir hazineydi, bilinmeyi istedi ve bilsinler diye kullarını yarattı" ve Hz. Muhammed'in yaratılışına atfen "Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım" hadislerine bağlamıştır. Birbirinden farklı ve çok sayıda yorumlar dünya ve ahiret hayatı arasındaki münasebetle de irtibatlandırılmış, Allah'ın rızasını kazanmak en büyük arzuya dönüşmüş bu da onun aşkının yolunda fedakârlığa dayandırılmıştır. Kulun aşkında başarıya ulaşması kendi nefsinden sıyrılması ve bu uğurda her türlü cefaya katlanmasıyla mümkündür. Bu yorumların Allah yolunda can ve mal feda etmenin gerekliliğini öğütleyen ayet ve hadislerle de ilgisi vardır.

Tasavvuf kaynaklarında pek çok sufinin ilahi aşktan ötürü makamlarından ve mallarından yaptıkları fedakârlıklar ve Allah yolunda mutlak aşka ve vuslata ulaşmak yolundaki çabaları anlatılır. Aşkta nihaî hedef vuslata ermek ve maşukun rızasını kazanmak ise kul için gerekli olan da geçici dünyevî arzular ve makamların (masivanın) peşinde olmamaktır. Bu yüzden tasavvufi öğretilerde candan geçme, can ve mal feda etme hikâyeleri sıklıkla söz konusu edilir. İbrahim Edhem'in ve Hakim Senaî'nin makamlarından vazgeçip kendilerini aşk yolundan alıkoyacak unsurlardan uzak durmaları, mutlak hakikata, vuslata ermek üzere varlığını ateşin, ışığın varlığında yok eden pervanenin (müridin) macerasının anlatıldığı şem ü pervane mesnevileri, Allah yolunda savaşırken can verip baş oynatan gazilerin maceralarının anlatıldığı gazavatnâmeler hep bu fedakârlıkların anlatısıdır.

Âşığı bütün bu fedakârlıklara yönelten şey aşk tutkusundan kaynaklanan ve aşkın kemâlinin göstergesi olan itaat anlayışıdır. Bu nedenle sevgilinin isteyeceği acı ve ölüm âşık tarafından memnuniyetle karşılanır. Sufilere göre aşkın en kâmil hali bu yolda gerçekleşen ölümdür. Bu nedenle bazı menkıbelerde Hallac'ın ölüme güle oynaya gittiği anlatılır. Bütün bunlar tasavvuf çevrelerinde çile ve ıstırap düşkünlüğünü beraberinde getirmiştir. Âşıklar aşk yolunda katlandıkları acılar ölçüsünde imtihan edildiklerine, dertler ve belalar oranında Allah'a yakınlıklarının var olduğuna inanmışlardır (Schimmel, 2004: 152). İstırabın zirvesi ve sadakatin en yüce tasdik makamı ise maşuk uğrunda can vermektir. Bu durum sufi çevrelerde çokça yorumlanan "ölmeden önce ölüünüz" hadisiyle gerekçelendirilmiş, âşığın kendi varlığından geçmesi, nefsinden sıyrılması ve fena makamına ulaşması için şart görülmüştür. Âşık maşuktan gelen her şeye razıdır ve kayıtsız şartsız bir teslimiyet içindedir:

Der ü dergâhına sultân-ı aşkın ser-füru eyler
Emri-i tâcdâr olsun gedâ-yı hâk-sâr olsun Bâkî (Küçük: 230)

Niyazi-i Mısırî de maşuktan (Allah'tan) gelen her şeyi hoş görüp her şeye hazır olduğunu beyan eder:

Hoştur bana senden gelen
Ya gonca gül yahut diken
Ya hil'at u yahut kefen
Kahrın da hoş lütfun da hoş (Eraydın, 1994: 201)

Sufi şairlerden biri olan Eşrefoğlu Rumî de aşkın mahiyetinin neler olduğunu şiiir diliyle ifade eder. Şair, aşkı varlıktan ve dünya bağlarından kopmak, ondan gelecek belalara katlanmak, aşkın ateş denizlerine atılıp orada yanıp yanıp arınmak olarak vasfeder:

Cihanı hiçe satmaktır; adı aşk
Döküp varlığı gitmekdir adı aşk
...
Bela yağmur gibi gökden yağarsa
Başını ona tutmaktır adı aşk
Bu alem sanki oddan bir denizdir
Ona kendiyi atmaktır adı aşk
Var Eşrefoğlu Rumî bil hakikat
Vücudu fani etmektir adı aşk (Eşrefoğlu Rumî: 118)

Necatî de aşk derdinin devasının ölümden başka bir şey olmadığını belirtir:

Zecr-i hecre çok aradum bulmadum çâre
İşk derdün evet ölmek imiş dermânı (Tarlan, 1997: 530)

Usûlî de sevgiliye kavuşmanın şartını can vermeye bağlar:

Verirsen cânını cânan senindir

Düşersen derdine dermân senindir (İsen, 1990: 125)

Sufilerin yorumlarıyla harmanlanarak geliştirilen ve genişletilen aşk anlayışı beşeri bir karakter de kazanmış, beşerin aşkıyla ilahi aşk arasında şairlerce aşamalı geçişler dahilinde bağlantılar kurulmuştur. Divan şiirinde aşka dair ifadeler ve aşğın aşkına dair duygu ve istekler yukarıda anlatılan yorumlar paralelinde sürekli olarak sevgili yolunda can vermeyi, fedakârlık yapmayı, çile çekmeyi öne çıkarmıştır. Aşkın beşeri haliyle ilahi hali arasındaki münasebet esas alınarak kurgulanan bazı mesnevilerde aşğın (salikin, kulun, müridin) sevdiğinden ayrı düşmesi, çile çekip olgunlaşması onun mutlak hakikati bilip idrak etmesiyle ve en nihayet kimi zaman canını teslim etmesiyle sonuçlanmıştır. Mecnûn'un firkati, Aşk'ın Hüsn'e kavuşmak üzere yaptığı tehlikelerle dolu yolculuklar, Simurg'u bulmak üzere sıkıntılar çekerek yol alan kuşların yolculuğu hep bu aşkın yorumlarının örnekleridir.

Klasik şiir geleneği istiareler ve mecazlarla örülü bir dil özelliği de taşıyordu. Bu dil şaire ifade ve anlamda derinlik ve farklılıklara açılma kapısı aralıyordu. Divan şiirini sosyal hayatın saray merkezli yansıması olarak yorumlayan Tanpınar, saray ve işret meclisleri kategorisinde yer alan meyhanenin yer değiştirme sayesinde şaire bir nevi hür ve mahrem hayat temin ettiğini, din adamlarının elinden de rind ve kalender olarak burada kurtulduğunu belirtir (Tanpınar, 1997: 8). Tasavvufun da şaire genişleme imkânı sunduğunu ifade eder, Tanpınar: *"Bu saray istiaresinin yanı başında eski cemiyette insanın iç nizamını yapan din ve bilhassa şiirde o kadar tesiri olan tasavvuf vardır. Tasavvuf sadece eski şiire sembolik lûgatini ve mânâ âlemini ilave etmemiş, bu hayâl sistemini de benimseyerek kendi "müteal"ine çıkarmış, sırrı ancak vâkıflarınca bilinen, neş'esini hakkıyla onların idrak edebileceği bir ucu sonsuzluğa dayanan bir dil hâline getirmiştir. Böylece sevgiliye ait çizgiler onunla hükümdar tipinin yeryüzünde sadece bir aksi olduğu Allah'a kadar çıkar. Bu çiftte prestijin eski şiirin lirizmine her türlü dil davasının üstünde bir keskinlik ve derinlik kattığı muhakkaktır* (Tanpınar, 1997: 9). Böylelikle aşka dair anlatılan hadiseler, âşığa mahsus duygular mecazî aşkla ilahî aşk arasında çift katmanlı anlamlara açık olarak yorumlanabilir. Her iki durumda da âşık sevgiliye ulaşmak için çaba vermekte, canından geçmeyi kendisi için ulvi bir görev bilmektedir.

Klasik Türk şiirinde gerek divanlarda yer alan bazı nazım şekillerinde gerekse bazı manzum ve mensur hikâyelerde ölüm arzusuna dair bazı ifadeler ve kurgulara rastlanır. Şairler geleneksel aşk anlayışı merkezinde ve aşkın mecazî ve hakikî boyutları ekseninde sevgili yolunda ölümü arzuladıklarını, sevgiliye can feda etmeyi şeref kabul ettiklerini beyan ederler. Klasik edebiyatımızda edebî eserlerde ölüm arzusu farklı şekillerde tezahür edebilir. Bunlardan birincisi tamamen gelenek çerçevesinde ve bilhassa âşıkane gazellerde göze çarpan âşğın (şairin) sevgili uğruna can vermeye hazır olduğunu ifade etmesi üzerine kurulu beyitlerdir. Âşık bu durumda ya can vermeye tamamen gönüllüdür yahut sevgiliden gelen ölüm isteğine itaat etmek zorundadır. İkincisi din ve gaza uğruna can vermeye gönüllü asker şairlerin hamasî ifadeleridir. Üçüncüsü bazı anlatı eserlerinde (mesneviler ve

mensur hikâyelerde) görülen ve çaresizlik veya vefa hissiyle aşğın Allah'tan canını almasını arzu ettiği durumlardır. Dördüncüsü ise az sayıda hikâyede ve mesnevide görülen intihar teşebbüsü şeklindedir.

II. Âşıkane Şiirlerde Ölüm Arzusu

Klasik Türk şiirinde gazel âşıkane duyguların ve tavrın en çok ifade edildiği nazım şeklidir. Başta gazeller olmak üzere pek çok nazım şeklinde şairin âşıklığına dair duygular dikkat çeker. Divan şiirinde şair, dünyevî makamı ve konumu ne olursa olsun geleneğe uyararak kendisini sevgili karşısında daima bir kul kabul eder ve tasavvufî istilâhla mecaz arasında kurduğu köprüde yürür. Anlam katmanlarına açık bu şiirlerde sevgiliye itaat etmek, onun buyruğu doğrultusunda can vermek veya aşk yolunda şehit olmak arzusu hemen bütün şairlerin eserlerinde görülen bir anlayıştır. Aşk zahmet, meşakkat, ıstırap ve nihayet ölüm gerektiren bir duygu olduğu için değme kişiler bu duyguyu taşıyamaz. Hatta âşık sevgilinin hançerine hedef olmak için “can atar.”

Bir demür tağı delüp boynına almak gibidür

Her kişi 'âşık olurdu eger âsân olsa

Cân atar karşı çıkar 'izzet ider ey Yahyâ

Hançer-i dilber ile bir çıkışur cân olsa

Taşlıcalı Yahya (Çavuşoğlu, 1977:

519)

Fuzûlî sevgiliye can vermek için bin canının olmasını ve her bir canıyla kendisini feda etmek istediğini belirtir:

Min can olaydı kâş men-i dil şikestede

Tâ her biriyle bir kez olaydım fedâ sana

(Akyüz vd., 1990: 138)

Taşlıcalı Yahya da sevgilinin öldüreceğini bile bile ona âşık olup onun elinden ölümü arzuladığını ifade eder:

Öldürirmişsin seni sevdüm diyen 'âşıkları

Hey yolında öldüğüm anun için sevdüm seni

(Çavuşoğlu, 1977: 580)

Kadı Burhaneddin de sevgilinin cemalini görmeyi ve böylelikle susadığı vuslata ermeyi murat etmekte ve ölümünün bu arzularıyla beraber olmasını dile getirir:

Şâhâ senin cemâlini göreyim andan öleyim

Susamışam visaline ereyim andan öleyim

(Ergin, 1980: 90)

Şairler sevgilinin eşliğinde can vermeyi, ona kurban olmayı kavuşmakla eşdeğer görürler.

Subh-dem yel gibi yelüp 'azm-i yâr etsem gerek

Yüz süriyü eşğinde cân nisâr etsem gerek

Harimî (Akın, 2009: 56)

Ey kemân-ebrû nola kurban edersem cân sana

Bin benim gibi eder her lahza cân sana

Adlî (Şardağ: 94)

Âşıkun almağa cânın tîr kim cânân atar
Ol hadengün üstüne bî-çâre âşık cân atar Ş Yahya (Ertem, 1995:53)

Ayağı yer mi basar zülfüne ber-dâr olanın
Zevk u şevk ile verir cân u seri döne döne Necatî (Tarlan, 1997: 433)

Şairler/âşıklar can vermeye o kadar teşnedirler ki bu isteklerinin gerçekleşmemesi onlar için hayal kırıklığıdır. Sevgilinin kendilerini öldürmek üzere verdiği sözlerden dönmelerine içerlenirler. Sevgilinin böyle bir vaatten dönmesi âşık için bir elemidir. Onların arzuladıkları ise can almak isteyen sevgiliye aşk ve şevk ile can vermektir:

Öldürmege kavl itdüğine turmadı gerçi
Cân virmek olur anı yalan eylemek olmaz Adnî (Kufacı, 2006: 62)

Öldürem didüğine âhır peşimân oldu âh
N’olayıldı hûblar bî-’ahd ü peymân olmasa Adnî (Kufacı, 2006: 102)

Seni öldürmek istese cânân
Eyle şükrâne cânunı kurbân Aşık Çelebi (Kılıç :103)

Beni öldürmeğe âr eyler imiş sîm-tenüm
Varayım yalvarayım boynuma takıp kefenüm Şem’î (Karavelioğlu: 96)

Hatta âşık sevgilinin kendisi yerine rakibi öldürmesinden ziyadesiyle rahatsız olur ve bu hâli kendisi için sevgilinin nezdinde bir itibar kaybı olarak görür:

Öldürüp ağyârı reşk ile beni itdün helâk
İtdün ey hûnî yine bir demde kan üstüne kan Aşık Çelebi (Kılıç: 104)

Kimi zaman âşık aşk yolunda, sevgili uğrunda can vermeyi yaşadığı vaziyete göre daha makbul bulur:

Cân virsem ölmege şeb-i fûrkatde tan degül
Ölmek bu dirlüğe göre uyhu gibi gelür Emrî (Saraç: 55)

Ruhun şevkiyle ölmek ârzûsın eylemiş Yahyâ
Virüp îmân ile cân kabri pür nûr oldugin ister Ş. Yahya (Ertem, 1995: 53)

Cân virür Emrî di öldürsün anı
Tiğ ile gamze-i şemşîr-zenün Emrî (Saraç: 150)

III. Hamâsî Şiirlerde Ölüm Arzusu

Klasik Türk şiirinde şairin veya kahramanın can vermeye hazır ve gönüllü olduğu konulardan biri de din ve vatan namına çıkarılan gazalardır. Bu durum

Kur'an'daki şehadetle ilgili ayetler ve bizzat peygamber ve sahabelerin faaliyetleriyle yakından ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de: "Öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Aksine onlar diridirler ancak siz fark edemiyorsunuz." (Kur'an 2/154) "O halde, dünya hayatını âhiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda çarpışsınlar. Kim Allah yolunda çarpışır sonra öldürülür veya üstün gelirse ona büyük bir ecir vereceğiz." (Kur'an 4/74) "Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanmayın. Aksine onlar diri olup Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar. Allah'ın lütfundan kendilerine vermiş olduklarıyla sevinç içindedirler ve arkalarından henüz onlara kavuşmamış olanları, kendilerine bir korku olmayacağı ve üzülmeyecekleri üzere müjdeliler." (Kur'an 3/169-170) "Eğer Allah yolunda öldürülürseniz veya ölürseniz, Allah'ın size lütfedeceği mağfiret ve rahmet onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır. And olsun, ölseniz de öldürülse de muhakkak ki Allah'ın huzurunda toplanacaksınız." (Kur'an 3/157-158) ayetlerle şehitlik makamının yüceliği ve bu uğurda yapılan mücadelelerin kutsallığı vurgulanmıştır. Klasik şiirde şair din ve vatan uğruna gazaya çıkmaktan, can vermekten, canından ve başından geçmekten hazzeder, gurur duyar. Hamaset içerikli bazı metinlerde savaşmaya susamış olduğunu belirten şair, kendisiyle beraber cenge çıkacak askeri coşturmaya çalışır.

Şairler bazen asker bazen millet bazen de kendi adlarına duygularını kaleme alırlar. Çıkılacak sefer, yapılacak savaş ve mücadele kutsal olunca can ve baş vermek şiddetli bir arzuya dönüşür. Yenişehirli Avni Belgrat'ın Osmanlı'nın elinden çıkışı ve tekrar alınmak istenmesi üzerine nazmettiği şiirinde hem asker adına konuşur, hem de canlar feda etmeye hazır olduklarını belirtir:

Askeriz cânlar fedâ eyler cihâdı isteriz
Kendi mülk ü mâlimizdir Belgîrâdı isteriz
[...]
Belgîrâdın hâkidir maksûd-ı çeşm-i cânımız
Onda medfûndur bizim ecdâd-ı âli-şânımız
Hâkimin her zerresinden cûş ederek kanımız
[...]
Çünkü sensin altı yüzyıldan beri dar'ül-cihâd
Hâzır ol Osmâniyânın gelmede ey Belgîrâd (Turan, 1998: 1042)

Yahyalı akıncı ocaklarına mensup şairlerden biri olan Hayretî de ölümden korkmadan can verip baş aldıklarını, aşk ve şevk ile canlarından geçtiklerini epik bir dille ifade eder:

Biz fedâyî cânlaruz yokdur ölümden bîmümüz
Cân ile vardur erenler yolına teslîmümüz
Kimimüz meydânda cân virür baş alur kimimüz
Câna başa kalmazuz 'âlemde Yahyalılaruz
....
'Âlemün biz de gözi kanlu yarar şehbâzuyuz
'İşk ile cân oynaruz bu 'arsanun cân-bâzıyuz
Kimimiz geçdi şehîd oldı kimimüz gâziyüz

Cana başa kalmazuz âlemde Yahyalılaruz (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1977: 89-90)

Klasik Türk edebiyatında pek çok epik şiirde; âşıkane gazellerde ve şiirlerde görülen âşık-sevgili-rakip üçlüsünün rol ve kimlik değiştirdiğine tanık oluruz. Bu şiirlerde âşık, gazaya çıkan ve canını vermeye hazır olan şair; rakip, düşman milletler ve devletler; sevgili ise din, gaza, arzulanen toprak veya şehâdetdir. Âşıkane şiirlerde âşık sevgili uğruna can vermekten hazzeder. Epik şiirlerde de gazi veya akıncı asker din ve devlet uğruna can feda edip şehâdet mertebesine ulaşmak ister. Rakibin ölümünden, onun her türlü olumsuz halinden keyif alan âşık gibi gaziler de rakip olan düşman din ve devlete mensup askeri, orduyu yenmek, üstün gelmek arzusundadır. Bütün bu arzuların sebebi ise sevgili yerine geçen din ve vatandır.

17. asrın asker şairlerinden Haylî'nin Bağdat seferi vasfında yazdığı gazelinde bu üç tipin epik şiirdeki dönüşümünü görmek mümkündür. Burada cenge çıkan Haylî âşık; elde edilmek istenen Bağdat sevgili ve Bağdat'ı ele geçirmek isteyen İran ve Şiiler ise rakiptir. Şair sevgili (Bağdat) uğruna rakibe (İran'a) kılıç çalmaya hazırdır. Sevdiğinin yolunda canını teslim etmeye, şehit düşmeye de tamamen motive olmuştur.

Bizimle azm-i rezm-i feth-i Bağdâd eyleyen gelsün
Gazâ ecrin şehâdet rütbesin yâd eyleyen gelsün

.....

Dönüş yokdur adûdan almayınca dâr-ı Bağdâd
Döküp hûn-i seri âlemde bir âd eyleyen gelsün
Muhassıl Çâr-yâr-ı bâ-safâ aşkına ey Haylî

Bu yolda kâr u bârın cümle ber-bâd eyleyen gelsün (Çiftçi, 1997: 333)

Şairlerin din ve devlet uğruna can vermeye istekli oldukları, gazilik ve şehitlik pâyelerini düşlediklerini ifade ettikleri şiirlerin farklı örneklerine tarih kroniklerinde, gazavât-nâmelerde, fetih-nâmelerde, cenk ve gazaya dair bazı musammat şiirlerle az sayıdaki gazellerde de rastlanır.

Gazayî'nin aşağıdaki gazelinde din yoluna cenk edenlerin canlarından ve başarılarından geçmeleri dile getirilir:

Biz mücahid kulunuz terk ederiz cân u seri
Padişahım ne diyem sonra duyarsın haberi
Kaçmanız tığ ü teberden çalışın din yoluna
Ol benim boynuma ger var ise anın zararı

(İsen vd, 2013: 245)

IV. Klasik Edebiyatta İntihar Üzerine: Aşk Mesnevilerinde ve Mensur Aşk Hikâyelerinde Can Verme

Durkheim'in "Kurbanın kendisi tarafından yapılmış olumlu ya da olumsuz bir edimin doğrudan ya da dolaylı sonucu olan her ölüme intihar denir." (Durkheim, 2011: 23) şeklinde tarif ettiği intihar hadisesi eski edebiyatımızda pek rastlanan bir durum değildir. Öyle ki klasik edebiyatın biyografik kaynaklarında intihar ettiği belirtilen şair veya münşiye pek rastlanmaz. Bunda tezkire yazarlarının intihar eden

kişileri yaptıkları eylemin dinî inançlarla bağdaşmaması nedeniyle eserlerine almamış olma ihtimalleri de göz ardı edilemez.

Klasik Türk edebiyatında kahramanların yaşadıkları türlü olayların işlendiği anlatı eserlerinde intihar vak'alarına pek rastlanmaz. Bu durumun dinî ve sosyal bazı sebepleri vardır. Pek çok mesnevîde zor şartlar altında kalan ve son derece karamsar bir ruh hali yaşayan kahramanlar intiharı düşünmezler. Bu durum edebiyatı ve toplumsal yapıyı biçimlendiren inançlarla ilgilidir. İslam dini intiharı cinayetle eşdeğer görür ve haram fiiller içinde değerlendirir. Sanatçı da içinde bulunduğu toplumdan bağımsız değildir ve sanat anlayışına yansıyan toplumsal zihniyet eserlerin kurgusuna ve muhayyilesine de etki eder.

İntiharla ilgili olarak *"Ey iman edenler, mallarınızı aranızda karşılıklı rıza ile gerçekleştirdiğiniz ticaret yolu hariç, batıl yollarla yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir"* (Kur'an 4/29) *"Kim, bir insanı, bir can karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini (hayatını kurtararak) yaşatırsa, sanki bütün insanları yaşatmıştır. And olsun ki, onlara resullerimiz apaçık deliller (mucize ve ayetler) getirdiler. Ama onlardan birçoğu bundan sonra da (hâlâ) yeryüzünde aşırı gitmektedir."* (Kur'an 5/32). gibi ayetlerde kişinin kendisine kıymasının yasak olduğu belirtilmiştir. Zira İslam'a göre yaratan ve görünenlerin arkasında bulunan Allah'tır. Hatta bu sebeptendir ki *"sahnelenişinde "ben"i ön plana çıkaran batı tiyatrosuna karşılık, aynı işlevi gören Hacivat'la Karagöz oyununun "ben"i arka plana atması, yapıp edenin perdenin arkasında olması ile vahdet-i vücut nazariyesinin ve "Savaşta siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü onları; attığın zaman da sen atmadın, Allah attı. Ve bunu müminleri güzel bir imtihanla denemek için yaptı. Şüphesiz Allah, işitendir, bilendir"* (Kur'an 8/17) ayetinde ifadesini bulan mutlak iradenin Allah'a verilmiş olması" (Aydemir, 2006) düşüncesi toplumsal zihniyetle sanat arasındaki ilişkinin göstergesi olduğu gibi kulun takdire rıza göstermesi gerektiğine de işaret eder.

Dinin toplumsal yaşamı biçimlendirdiği ve bunun intihara etki ettiği gerçeği başta Durkheim olmak üzere bazı araştırmacılarca da kanıtlanmıştır. Durkheim Avrupa'nın farklı ülkelerinde gerçekleşen intihar vak'alarıyla ilgili istatistikleri değerlendirmiş ve Katoliklerle Yahudilerde Protestanlara nazaran intihar vakalarının azlığını dinî ve toplumsal sebeplere bağlamıştır. Durkheim'e göre Katolikler daha cemaatçi ve ferdiyetten daha uzak olduklarından Protestanlara göre daha az intihar ederler. Aynı şekilde Yahudiler de azınlık halinde ve genellikle tepki çeken toplumlar olarak yaşadıkları için intihar gibi ahlakî kusur sayılan eylemlerden kaçınmış kendi cemaatleri içinde fertleri sosyal kontrol yoluyla arzulanmayan eylemlerden uzak tutmaya çalışmışlardır. (Durkheim, 2011: 169-175).

Türk edebiyatında vak'aya dayalı olarak yazılan eserlerin pek azında intihara rastlanmaktadır. Kahramanlar zor durumlarda kalsalar bile intihar genellikle akıllarına gelmez. Bu durum toplumdan, yöneticilerden ve zamaneden şikâyet eden pek çok şairin eserinde de böyledir. Pek çok zaman isteklerine kavuşamayan, beklediği pâyeleri alamayan, dünyada iyilik ve himmetin kalmadığından ve adaletsizlikten yakınan şairler suçu ister felekte ister kişilerde bulsun mahrumiyet

ve ümitsizlik hallerini hiciv diliyle aktarırlar ve intiharı akıllarına getirmezler. Şairler her şeye rağmen yöneticileri uyarırken ölümü ve ölümden sonraki hesap gününü de hatırlatırlar. Dünya hayatının ve ahiret hesabının farkında olan şairin yaşadığı bütün olumsuzluklar karşısında İslamî bilgi ışığında hareket ettiğini ve sabrı tercih ederek intiharı düşünmediğini ifade etmek mümkündür. Örneğin sosyal ve şahsî huzursuzluklarını şiire aksettiren şairlerin neredeyse hiç birinin eserinde intihardan bahsedilmez. Bu şairlerin hayat maceralarında da intihar teşebbüsüne rastlanmaz. Fuzûlî'nin Şikâyetname'sinde, Ruhî'nin terkib-i bendinde, Nev'i-zâde Atayî'nin Hamse'sinde, Fehim-i Kadîm, Halepli Edip, Nâbî ve Osmanzâde Taib gibi şairlerin eserlerinde, mersiyelerin işlendiği terkib-i bentlerde, azliyye ve şikâyetname türü eserlerde şairlerin bütün şikâyetlerine, sızalarına ve yakınmalarına rağmen intihar fikrine rastlanmaz.

Bizdeki pek çok mesnevide yüksek değerler arasında kalan ve tercih ikilemine zorlanıp genellikle zor ama daha değerli olanı seçmeye mecbur olan kahramanlara da şairler/yazarlar tarafından intiharı seçtirilmediği görülür. Bu durum Batı edebiyatlarında var olan trajedinin bizde mevcut olmayışıyla da ilgilidir. Batı edebiyatında çok sayıda yazarın eserinde yüzlerce intihar vak'ası bulunur. Örneğin sadece Shaekspear'ın eserlerinde intihar eden kahraman sayısı ellinin üzerindedir (Yılmaz, 2003: 7). Oysa Doğu-İslam edebiyatlarında kahraman için yazar tarafından kurgulanmış üçüncü bir yol mevcuttur. Kaynağını Kur'an'daki İbrahim ve İsmail peygamberler arasında vuku bulan kurban hadisesinden alan bu duruma göre İbrahim Allah'a verdiği söz ve oğlu arasında bir tercih yapmakla imtihan edilmiş ve baba oğul Allah'ın emrini daha üstün tutarak imtihanı kazanmış; İsmail kurban edilecekken kendilerine bir kurban gönderilmiştir. Hiç beklenmedik bir zamanda gelen bu kurban trajediyi ortadan kaldırmıştır (Ayvazoğlu, 1996: 148-155). Bu durumun yansıması olarak pek çok mesnevide bilhassa şeyhler, gaipten gelen sesler gibi yönlendirici güçler vasıtasıyla kahramanlar zor durumdan kurtulmuş ve yaşadıkları gerilim dinmiştir.

Şerif Mardin "Aydınların Grup nitelikleri Üzerine" başlıklı yazısında bizdeki aydın tipinin yüzeyselci yönünü tenkit eder. Ona göre aydınlarda eksik olan "daemonic" özellik edebiyata da yansımış bu da edebî eserlerde trajedinin yokluğuna neden olmuştur:

"Daemonic" insan şahsiyetinin tümünü bir dalga gibi kaplama potansiyeli taşıyan herhangi bir tabii eğilimdir. Cinsiyetin kudreti, yaratıcının inadı, kızgınlığın yakıcılığı, iktidar hırsı insanın "daemonic" uzantılarının örnekleridir. "Daemonic" bir nesne olmaktan çok, saklı bir güç, insanın yaratıcı ve kahredici gücünün müşterek kaynağıdır. İnsan davranışının derinliklerine nüfuz etme insanın "daemon" unu şuurunda kabul etmeye ve anlamaya bağlıdır. Klasik trajedi "daemon'un önünde durulmaz gücü üzerinde bir yorumdur. "Daemon'un kabul edilmediği, maskelendiği ve yalnız "kötü" ile bir tutulduğu uygarlıklarda edebiyat ve sanat yüzeysel kalmaya mahkûmdur. İslam (resmî) kültüründe (tasavvufun dışında kalan Ortodoks Şeriatçılıkta) ve bu arada Osmanlı kültüründe, "daemon" "şer-şeytan"la bir tutulduğundan yaratıcı bir güç olarak ortada yoktur. Bundan dolayı da, bizde ortaya

gerçek trajedi çıkacağına, Abdülhak Hamit'in melodramları çıkmıştır." (Mardin, 1991: 262)

Mardin doğrudan intihar sorununa değinmemiştir; ancak tartışma aynı zamanda edebî eserlerdeki trajediyi içermektedir. "Daemon"un yokluğuyla aydınların ve yazarların zihniyetinde var olan siyah-beyaz dünyanın edebî eserlere yansması ve kötülük ve kötülüğün daima dışarıda olduğu düşüncesi kahramanların iç kırılmalarının ve bunalımlarının intihar gibi kötü bir davranışa dönüşmesine de engel olmuştur:

"Dramın ikinci çizgisi de bunun bir uzantısıdır: cefa, eziyet, kötülük, haram. Eşkiya menkıbelerinde "daemon" bir "başka" olarak görülebildiğinden bu gibi anlatımlarda ustayız. Fakat "daemon'un iç serüvenlerinin anlatılması gereken zamanda yüzeyde kalmaya mahkûmuz, çünkü yazarın kültür dağarcığında kendi içindeki "daemon"u anlamasına yarayacak açıklıklar yoktur. Bundan dolayı, herhangi bir anlatım modelini kurarken "dıştan gelen tehlike'yi anlatmakta birinci derecede maharet sahibiyiz. Aynı öykünün "içerden" anlatılmasında ise bir aşılmazlık, bir sun'ilik, en azından belirli bir "kalıp" üslûbu giriyor." (Mardin, 1991: 263).

Daemonic yokluğun edebî eserlerle dizi ve filmlerimizdeki kahraman tiplerine etkisinin eski kültürden devralınan zihniyetin bir şekilde devam etmesine yol verdiğini Gürbilek de ifade ediyor. Ona göre tıpkı romanlarda olduğu gibi ekranlarda da acılı, boynubükük, bağrıyanık ama her şeye rağmen masum ve iyi yürekli kahramanlar uzun süre varlıklarını korudular (Gürbilek, 2012: 91). Bu durum daemonic kahramanın yokluğuyla ilintilidir ve son zamanlara kadar devam edegelmiştir. Batı edebiyatlarında görülen daemonic kahramanın varlık sebeplerinden biri de Hıristiyanlık inancıyla ilgilidir. Zira insan dünyaya gelirken günahkârdır ve ancak vaftizle arınır. İslam ve Hıristiyanlık dinleri arasında bebeğe yüklenen masumiyet ve günahkârlık farkının beraberinde edebî eserlerde var olan kahramanda ya da arzulanan tipte kötülük aranması veya görülmesi anlayışına doğal olarak etki eder.

Klasik Türk edebiyatı sahasında eser veren şair ve yazarlarla çağdaş edebiyat alanında hikâye-roman yazan pek çok müellifin eserinde ana kahramana kötülük layık görülmez. Kötülük ana kahramanın karşısındaki olumsuz tipe yüklenir. Tam da Mardin'in ifadesine uygun şekilde tek yönlü kahramanlarla gerçek trajedi yaşanmaz.

Klasik aşk mesnevilerinde ve mensur hikâyelerin çoğunda-aşağıda eserler hakkında bilgi verilecektir-ana kahraman hiçbir daemonic özellik taşımaz ve bu nedenle kabul görmeyen eylemlere kalkışmaz. Yaşayabileceği bütün iç karartıcı acılara rağmen mücadeleye azmini bırakmaz ve sarsıntı yaşadığı anlarda yönlendirici ve kurtarıcı güçlerin ihsan ve telkinleriyle de ayakta kalmayı başarır ve ödülünü alır. Böyle bir kahramana intihar yakıştırılmaz. Kahramanın intihara dönük teşebbüsü bir tek uğruna acılar yaşadığı "aşk" etrafında vakidir ki aşka genellikle yücelik ve hatta kutsallık atfedildiğinden bu uğurdaki dramlar da hoşgörüyü karşılanır.

İyiliğin emredilip kötülüğün yasaklandığı bir dinin mensuplarının eserlerinde ana kahramana daemonic özellikler yüklenmesi beklenemezdi. Vak'a boyunca iyilerle kötülerin layıklarına liyakatsizlerin mücadele ettiği ve her iki tarafın da

tiplerine uygun karşılığı aldıkları hikâyeler elbette iyiliğin yayılmasını ve kötülüğün sakındırılmasını buyuracak kurguyu taşımalıydı. Şair ve yazar tıpkı Hacivat ve Karagöz oyunundaki gibi bütün hadiselerin arkasında başka bir oynatıcının varlığının farkındadır. Bu nedenle kendi oluşturduğu kahramanlara özellik yüklerken kendisinden aşkın varlığın öğüt ve emirlerinden bihaber değildir. Bu nedenle ölmeyi isteyecek kadar acı çeken kahramanlar velev ki, toplumsal ve bireysel çaresizlik halini yaşasalar bile ya sabrederler yahut ölmek için Allah'a dua ederler. Böylelikle canı verenin aynı zamanda almaya da yetkili olduğunu bilirler.

Klasik Türk edebiyatında mesnevi veya hikâye yazarları beslendikleri, devraldıkları geleneğin sınırlarının ve içeriğinin farkındadırlar. Kahramanlarını oluştururken gelenek tarafından belirlenmiş olay çerçevesine genellikle sadıktırlar. Bu nedenle pek çok mesnevîde kahramanların yaşadıkları maceralar, içinde buldukları ortamlar (işret meclisleri, av sahneleri), yaptıkları savaşlar ve yolculuklar birbirine benzer. Şairlerin divanlardaki âşıkane şiirlerinde dile getirdikleri duyguları ve mesnevi ve mensur hikâyelerdeki âşık kahramanların sevgili karşısındaki tutumları ve aşk anlayışları da birbirine benzer. Zira klasik şiirde *“gerçek hayatında bir aşk macerası yaşamamış, hayatına henüz aşk denilen hadise girmemiş olsa da divan şiirinin dünyasına adımını atan kimse daha başından, bütün diğer şairler gibi aşkı ve aşkın ıstıraplarını dile getirmek, kendisinden devamlı söz edeceği bir sevgilisi olmak zorundadır. Divan şiirinin teşrifatı gereği arada hiçbir sosyal seviye, yer ve cins farkı bulunmaksızın ister hükümdar, isterse alelade bir divan katibi, ister esnaftan alelade bir şiir meraklısı, ister kadın ister genç ve yaşlı olsun her kimse kalemi eline aldığı anda mutlaka âşık hüviyetine girecektir.”*(Akün, 1994: 414).

Mesnevîler genel olarak besmele, tevhit, münacat, naat gibi dini türlerle başlar. Şair gelenek tarafından çerçevesi çizilen edebî anlatıda İslam'dan gelen unsurları metin içine yerleştirir. Yeri geldikçe olayın akışına bağlı olarak bazı ayetlerden ve hadislerden alıntılar da yapar. İslamî bilgisi ortalamanın üzerinde olan şairin kahramanlarını intihar gibi dine uymayan bir eyleme yöneltmelerini beklemek geleneğe de terstir.

Bazı mesnevîler ve hikâyelerde kahramanların intihara yöneldikleri veya can verme arzusu taşıdıkları görülür. Burada da durum geleneğe uygundur. Âşıkların ölüm arzusu genellikle aşk kaynaklıdır ve bu da mazur görülebilecek bir durumdur. Zira aşk telakkisi fedakârlık ve vefa gibi hasletlere önem verir. Bu sebeptendir ki Ferhat ile Şirin mesnevîlerinde Ferhat'ın intiharı munis görülür. Ferhat ile Şirin mesnevîsi yazan şair dinlediği veya okuduğu bir konuyu yeniden işlerken hikâyenin iskeletinde ciddi değişiklikler yapmaz. Şairin bildiği hikâye daha çok söyleyişte değişikliklere uğrar.

Geleneğe göre edebî ortamda bulunan şairin daemonic bir karakter peşinde olmasını beklemek zordur. Hikâyenin destan özelliklerini muhafaza ettiği, bilhassa rezm (savaş) dünyasının kahramanlarının maceralarının anlatıldığı eserlerde ana kahramana bazı entrikaları layık görmek, onun toplumun zihniyetinde biçimlenen destansı kişiliğini tezyif etmek şairin aklına gelecek şeyler değildir.

Klasik Türk edebiyatında mesnevilerde ve mensur hikâyelerde kahramanların can verme arzusu iki şekilde görülür:

a) İntiharla

Klasik Türk edebiyatında benzer içerik ve kompozisyonla yazılmış çok sayıda mesnevîde ve hikâyede âşıkların türlü maceraları ve mücadeleleri söz konusu edilir. Bu mücadeleler içinde kimi kahramanların ölümü arzulanıkları görülür. Bu arzular intihar veya Allah'tan niyaz şeklinde olabilmektedir.

Kahramanların intihara teşebbüs ettiği bu mesnevî veya hikâyelerde intihar sebebi aşktır. Kahramanlar aşklarında yaşadıkları ümitsizlik, yılgınlık, bazen karşılaştıkları, hissettikleri vefasızlık veya sosyal baskı neticesinde intihar ederler. Burada sosyal baskı kahramanların intiharını isteyen bir baskı olmayıp onları tamamen aşk hususunda tercih yapmaktan alıkoyan ve iradesini elinden alan şartlardır, geleneklerdir. Hikâyelerdeki intiharlar bu yönüyle Durkheim'in belirttiği ve toplumun kişinin kendi canına kıymasını beklediği ve "elcil intihar" olarak tanımlanan intihardan farklıdır. (Durkheim, 2011: 245-274).

Kahramanları intihara sürükleyen sebeplerin başında sevdiğine kavuşamama ve istemediği kişiyle evlenmeye zorlanma ve sevgilinin ölümüne dayanamama gelmektedir. Berna Moran'ın geleneksel âşık hikâyelerinin devamı olarak nitelediği Tanzimat Dönemi Türk romanında da görülen bu âşıkları "kurban tip"i olarak tarif etmesi de kahramanların bireysel tercihleriyle toplum gelenekleri arasında sıkışmalarındandır (Moran, 1995: 32-36).

Aşk mesnevîleri içinde intihar eyleminin en çok vuku bulanı ve meşhur olanı Ferhat ile Şirin mesnevîleridir. Bu mesnevînin varyantlarında hem Ferhat'ın hem de Şirin'in intiharlarına rastlanır. Mesnevînin kahramanlarından Ferhat asıl kahraman Hüsrev'in entrikasıyla kendisini öldürür. Ferhat'ın şahsı ve aşktaki samimiyeti halk tarafından zamanla beğenildiğinden Ferhat, Hüsrev'in yerini almıştır. Ferhat'ın aşk yolunda katlandığı cefa ve verdiği mücadele sonucunda intiharı zamanla şairler için sevgili uğrunda intiharın mazur ve hatta muteber görülmesine neden olmuş, kusur ve günah kabul edilen bir eylem olan intihar Ferhat isminin yanında mahiyet değiştirmiştir (Gökalp, 2009). Ferhat ile Şirin veya Hüsrev ü Şirin adlarıyla yazılan mesnevîlerde kahramanların farklı intihar şekillerine rastlanır. Bu mesnevîlerde Şirin'in hem Hüsrev hem de Ferhat için; Ferhat'ın Şirin için intihar ettiği görülür. Örneğin Celilî'nin Hüsrev ü Şirin'inde Şirin Hüsrev'in cesedine kapanır, kendisini harçerleyip intihar eder (Gökalp, 2009: 493-517). Benzer durum Ahmed Rıdvan'ın ve Kutb'un Hüsrev ü Şirin'lerinde de mevcuttur. Lami'î Çelebi'nin eserinde ise Şirin Ferhat'ın ölümü üzerine Ferhat'ın mezarına kapanır ve canını teslim eder (Gökalp, 2009: 501).

Varka (Varaka) ve Gülşah mesnevîsinde kahramanların üç yerde ölümü arzulanıkları görülür. Gülşah isteği dışında evlendirildiği Şam meliki Muhsin Şah'la gerdeğe gireceği esnada aşkına sadakat gösterir ve Muhsin Şah'ın kendisine yaklaşmasına izin vermez. Ona kendisini ancak Varka'nın alabileceğini, yaklaştığı takdirde ya kendisini ya da onu öldüreceğini söyler. Bunun üzerine Muhsin Şah Gülşah'la gerdeğe girmekten vazgeçer (Külekçi, 1999: 237).

Mesnevîde ikinci ölüm arzusu da erkek kahraman Varka'ya aittir. Varka sevdiğine kavuşmak için çok uzun zaman mücadele eder. Nihayet Muhsin Şah'ın sarayına gelip Gülşah'la buluşur. Burada Muhsin Şah'ın aşkı takdir eden tavrından memnun olur; ancak onun sarayında ve himmeti altında kalmak Varka'ya güç gelir ve memleketine dönmek ister. Yolda karşılaştığı bir hekim Varka'nın nabzına bakıp onun aşk hastası olduğunu anlar ve bu derdin kavuşmaktan başka çaresi olmadığını ifade eder. Varka Allah'a aşk ve şevk içinde dua edip canını almasını ister ve orada ölür. Varka'nın ölüm haberini alan Gülşah Varka'nın mezarı başına gelir ve kendisini hançerleyerek öldürür.

Görüldüğü gibi mesnevîdeki her üç ölüm arzusu da aşk etrafındadır. Âşıklara hayat neşesi veren de ölümü arzlatan da aşktır. Gerek alegorik gerekse kahramanları insan olan ve aşk merkezli mesnevîlerin/hikâyelerin çoğunda görülen kişinin kendisini sevdiği yolunda feda etmesi ve böylelikle aşka dair sadakatini kanıtlaması gerektiği anlayışı bu mesnevîde de dikkat çekmektedir (Külekcî, 1999: 238). Yusufî veya mesnevî/leri oluşturan zihniyet, âşıkların bu samimi tavırlarını karşılıksız bırakmaz ve âşıklar oradan geçen Hz. Muhammed ve sahabelerin dua, yardım ve lütuflarıyla yeniden dirilir, kavuşur ve kırk yıl mutlulukla yaşarlar.

İntihar eden kahramanların himmetle hayata geri dönmelerinin bir diğer örneği de Lami'î Çelebi'nin Salaman u Absal'ında mevcuttur. Bu eserde diğer intihar vak'alarından farklı olarak kahramanlar Salaman ve Absal'ın Salaman'ın babasının baskısından kurtulmak ve aşk derdini bitirmek için ateşe atladıkları görülür (Hikâyenin bazı rivayetlerinde suya atlarlar). Bu intihar vak'asından sonra Absal yanarak ölürken Salaman babasının himmetiyle hayata döner. Yunan veya İbrani kaynaklı olduğuna dair farklı rivayetlerin var olduğu bu hikâyede Salaman'ın himmetle hayata dönmesi eserde ona yüklenen olumlu sıfat (nefs-i natika) nedeniyledir. Absal ise dünyevî arzuları ve şehveti sembolize ettiği için yanarak kül olur (Uludağ, 2013). Varka vü Gülşah ve Salaman u Absal gibi kahramanların intiharına izin verilmeyen ve himmetle hayata dönmelerine vesile olanların bulunduğu hikâye anlayışı aynı zamanda ana kahramana intihar gibi olumsuz özellik yüklemek istemeyen ya da mutlu son isteyen yazar veya okuyucuların zihniyetiyle de ilgilidir. Bu anlayışın örneği halk hikâyelerinde de mevcuttur. Kerem ile Aslı hikâyesinin âşıklarca (ozanlar) anlatıldığı bazı varyantlarda da Kerem'in himmetle dirildiği, kahramanların kavuştuğu görülür (Duymaz, 2004: 140).

Kahramanın istemediği adamla evlendirilme ve gerdeğe girme durumunda türlü bahaneler üretmesi ve kimi zaman da canına kıymak istemesi bazı aşk mesnevîlerinde görülen bir motiftir. Şair ve yazarlar toplumsal zihniyeti esere yansıtarak ve aşka verdikleri değeri göstererek sevgililerin başkasına yar olmasını eser kurgularıyla engellerler. Örneğin Fuzûlî'nin Leyla vü Mecnûn'unda İbn-i Selam'la evlendirilen Leyla gerdeğe girmemek için kendisinin bir cinle evli olduğu yalanını öne sürerek Kays'tan başkasına yar olmak istemediğini eylemsel olarak kanıtlar. Ali Şir Nevayî'nin Leyla vü Mecnûn'unda ise Leyla bu sadakatini intihara teşebbüs ederek gösterir. İbn-i Selam'la evlendirilmek istenen Leyla istemediği adamla gerdeğe girmemek için zehirli bir kılıç hazırlar ve intihar planı yapar; ancak

sara hastası olan İbn-i Selam'ın bayılmasıyla intihar fikri gerçekleşmez (Çetindağ, 2011:303). Şahidî'nin Leyla vü Mecnûn'unda da İbn-i Selam'la gerdeğe giren Leyla İbn-i Selam'a kendisine yaklaşması halinde elindeki hançerle canına kastedeceğini belirtir (Kartal, 2013: 566).

Arap kaynaklı olup farklı zamanlarda Türkçe tercüme yapılan halk hikâyelerinden biri Mikdad ile Miyase'dir. İçinde bazı sahabe adları geçse de hikâyeye aşk etrafında kurgulanmıştır. Bu hikâyede de Varka vü Gülşah'ta olduğu gibi erkek kahraman kendisinden yüklü miktarda başlık parası istendiği için memleketinden ve sevdiği Miyase'den ayrı kalıp gurbete düşer. Mikdad'ın uzun süreli ayrılığundan, kendisine verilen sürenin dolmasından ve öldü haberinin yayılmasından sonra aşkından bitap düşen Miyase intihar etmek istese de çevresindekiler buna izin vermez (Kavruk, 1998: 67-68).

Miyase'nin intihar düşüncesi, Ferhat'ın intihar sebebiyle benzerlik gösterir. İki kahraman da yalan haber üzerine intihara kalkışır. Zira Hüsrev ü Şirin veya Ferhad ile Şirin adlarıyla kaleme alınan bazı mesnevilerde Ferhat'a Şirin'le ilgili bazı yalan haberler iletilmek suretiyle onun tahammül gücü kırılır ve Ferhat intihar eder. Ferhad aşk uğrunda fedakarlıklar yapan bir kahramandır. Ancak onun intiharı umutsuz kalışıyla izah edilebilir. Kendisini sevgili uğruna yok etmekten ziyade, aşkta ihanete uğradığı veya vefa görmediği düşüncesi onu intihara sürüklemiştir. Hem Miyase'nin intihar girişimi hem de Ferhat'ın intiharı sevgilinin aşkta gösterdiği vefasızlık duygusundan veya duyumundan kaynaklanır.

İntihar eyleminin en çok görüldüğü eser Nergisî'nin Meşakku'l-Uşşak'ıdır. Bu mensur eserde birkaç hikâyede kahramanlar aşk derdinden ötürü intihar eder. Yazarın gerçek olaylara dayandığını ifade ettiği bu hikâyeler 16. asırda başlayan realist hikâye anlayışının örnekleridir.

Eserdeki üçüncü ve dördüncü hikâyelerde âşıkların sevdikleri uğruna köprüden atlamaları konu edinilir. İlk hikâyede Merdane Halife namındaki âşık sevdiği çocuğa olan aşkıyla gezip dolaşırken onun bir mesirede arkadaşlarıyla eğlendiğini duyar. Sevdiğini görmek ümidiyle hemen mesire yerine gelen âşığı gören bir arkadaşı Merdane Halife'ye derdini sorar. Bunun üzerine derdini anlatan âşığa arkadaşı köprüden atlaması gerektiğini muzip bir dille ifade eder. Aşığına aşkını ispat sevdasındaki Halife düşünmeden kendisini köprüden ırmağa atar. Boğulmaktan sevdiğinin ve arkadaşlarının yardımıyla kurtulan Merdane Halife aşk uğrunda yaptığı bu fedakârlığın karşılığını alır ve vuslata erer (Selçuk, 2009: 32-33). Bu hikâyeye Nergisî'nin Nihalistan'ında da anlatılmıştır (Çaldak, 1997: 453).

Meşakku'l-Uşşak'taki dördüncü hikâyeye İranlı şair Riyazî'nin yaşadığı ve aşkını ispat amacıyla sevgilisinin isteği üzerine kendisini köprüden atmasını konu edinir. Riyazî sevdiğinin samimiyetini sınıdığı ve bunun için köprüden atlaması yönündeki talebini geri çevirmeyip aşk uğruna canını verir (Selçuk, 2009:33).

Bu üç hikâyede de sevdiğine aşkıdaki samimiyeti göstermek ve ikincisinde sevgiliden gelen isteğe ölümü göze alarak boyun eğme anlayışını görürüz. Burada klasik edebiyatın divanlardaki nazım şekilleriyle mesnevi ve mensur hikâyelerin

çoğunda görülen can verme tarzlarından farklı olarak hançerle intihar yerine köprüden atlamanın tercih edildiğini görürüz.

Farklı intihar teşebbüslerinden biri de yine Nergisi'nin Meşakku'l-Uşşak'ındaki yedinci hikâyede görülür. Burada sevdiğinden beklediği karşılığı alamayan ve onu bir müddet göremeyen âşık canına kıymaya karar verir. Bu nedenle yüklü miktarda içki alarak evinin yolunu tutar; ne var ki akşam hem meyhanecinin hem de âşığın arkadaşlarının âşığın evine gelip eğlence meclisi kurmalarıyla âşık canına kıyamaz (Selçuk, 2009: 38).

Cana kıymayla ilgili olarak mesnevi ve hikâyelerde karşılaşılan farklı örneklerden biri gerek meddah hikâyelerinde gerek bazı mensur hikâyelerde söz konusu edilen Ferdi'yle ilgilidir. Nergisi'nin Meşakku'l-Uşşak'ında anlatılan dokuzuncu hikâyede güzelliğiyle şöhret bulmuş olan Ferdi'ye âşık olan biri ondan kendisini öldürmesini ister. Bir süre Ferdi'yle beraber olan âşığın aşkıyla aklı başından gider ve Ferdi'ye: "Beni kendi mübarek ellerinle kurban et ki senin yüzüne bakarak can vereyim. Yoksa ben seni öldürürüm." demeye başlar. Uzun zaman bu ısrarlarını sürdüren âşık bir gün Ferdi'nin göğsüne hançerini dayayıp Ferdi'den kendisini öldürmesini aksi takdirde kendisinin Ferdi'yi öldüreceğini söyler. Çaresiz kalan Ferdi âşığını hançerleyip öldürür (Selçuk, 2009: 40).

İntihara teşebbüs eden kahramanlardan biri de Züleyha'dır. Yusuf u Züleyha mesnevilerinin bazılarında (Gubarî, Yahya, Mehmed bin Nevruz) Züleyha'nın intihara teşebbüs eder, hançerini boynuna dayar ve canına kıymaya kalkışır. Onun bu intiharı yukarıda anlatılan daha çok vefaya ve aşırı muhabbete dayalı intihar eylemlerinden farklıdır. Züleyha şiddetli arzusunun, şehvetin esiri olarak kendisini öldürmek ister. Bazı mesnevilerde de bunu yaparak Yusuf'u kendisine yaklaşmaya mecbur etmek ister (Türkdoğan, 2008).

Bu hikâyede de divan şiirinde âşığın ölümünün sevgilisinin elinden veya hançerinden olmasını arzu ettiği anlayış ve buna bağlı olarak ifade edilen beyitler akla gelmektedir. Şayet can sevilenin eliyle alınırsa bu âşık için bir iltifat ve lütuf olarak kabul edilir.

b) **Dua ile**

Klasik edebiyatımızda bazı aşk mesnevilerinde kahramanların ölüm arzuları Allah'tan canlarını alması için içten yaptıkları dualar sonucunda gerçekleşmektedir. Buna örnek olarak Varka ve Gülşah mesnevisinde Varka'nın ölümüne yukarıda değinildi.

Zariff'nin Mihr ü Mâh'ında da Mâh'ın ölümüne dayanamayan Mihr ölmek ister. Karalar giyinip yas bağlar, Allah'tan canını alması için dua eder. Duaları kabul edilen Mâh canını teslim eder (Turhan, 1995: 185). Gül ü Hüsrev mesnevisinde de mesnevinin kahramanlarından Gül, bir yılan sokması neticesinde ölen Hüsrev'in ayrılığına dayanamayıp kocasının mezarına kapanarak ruhunu teslim eder (Kartal, 2013: 545). Eşin ölümünden kaynaklı ayrılık acısına dayanamayıp ölümü arzulamak Ferhat ile Şirin mesnevilerinde de mevcuttur. Bu mesnevilerde bazen Hüsrev bazen Şirin sevgilinin mezarı başına gelerek can teslim ederler (Gökalp, 2009).

Fuzûlî'nin Leyla ve Mecnun'unda Mecnun ölmek ister ve Leyla'nın kabrine sarılıp ruhunu teslim eder. Bu ve benzeri ölümlerde intihar yoktur. Kahraman mezara sarılınca takdir vaki olur. Şahidî'nin Leyla ve Mecnun'unda da Leyla İbn-i Selam'la gerdeğe girmemek için hançerle canına kıymak istediğini belirtir. Sonunda Mecnun Leyla'nın kabrine kapanıp ölür (Şentürk, 2002: 103). Yusuf u Züleyha mesnevilerinin pek çoğunda Züleyha'nın ölümü de konu edilir. Züleyha, Yusuf'un ölümünün ardından yaşamak istemeyerek ölümü dilemiştir. Mesnevilerin pek çoğunda Yusuf'un mezarının toprağına başını dayar ve ölüm gelinceye kadar öylece kalır. Onun tüm hayatı gibi ölümü de Yusuf'a adanmıştır ve aşk davasındaki sadakatini gösterir (Türkdoğan, 2008: 187).

Gülşehrî tarafından yazılan Mantıku't-Tayr mesnevisinde Şeyh-i San'an'ın kıssasına yer verilir. Şeyh-i San'an'ı güzelliğine ram edip Hıristiyanlaştıran; ancak daha sonra Müslüman olan Hıristiyan güzel, eserin sonunda Şeyh'ten canını alması için Allah'a dua etmesini ister. Şeyh'in duasına müritleri de âmin der ve kız canını teslim eder (Yavuz www.ekitap.kulturizm.gov.tr: 46). Bu kızın ölüm isteği tamamen yüce değerler üzerine kurulu ve makbul bir dua neticelidir. Zira kız Müslüman olmasına vesile olan Şeyh'ten başkasıyla evlenmek istemez. Yaşlanmış Şeyh'le ahiret hayatında vuslata ermek ister.

Kahramanların yaşadıkları bütün sıkıntılara, ayrılıklara rağmen intiharı düşünmemeleri, ölümü ancak Allah'tan dilemeleri veya kalbî duygularla ölmek istemeleri kültürel durumun edebî eserlere yansımalarıyla ilgilidir.

Sonuç

Büyük ölçüde İslam dininin esaslarıyla biçimlenen klasik edebiyatta dinî anlayışa uygun olarak intihar fikrinin ve eylemlerinin edebî eserlerde pek yer bulmadığı görülür. Bununla beraber söz konusu aşk olunca can verme arzusu âşıkların aşklarını kanıtlamanın en önemli aracı olur. Aşkın sufiyane yorumları İslamî kaynaklı olduğundan aşka kutsallık atfedilmiş böyle bir kutsal uğruna can vermenin de âşık için bir zorunluluk olduğu fikri pek çok eserde işlenmiştir. Aşkın tasavvufî yorumları beşerî aşk etrafında da ifade edilmiş bu nedenle pek çok aşk hikâyesinde âşıkların aşktaki kararlılıkları ve sevgiliye karşı sergilemek zorunda oldukları vefa, can verme arzusuyla ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu eserlerde sevgili ya intiharı seçerek ya da Allah'tan canını almasını isteyerek ölüm arzusu taşır. Başta gazeller olmak üzere âşıkane şiirlerde uğruna can verilmek istenen sevgilinin yerini hamasî şiirlerde din ve vatan almıştır. Gazaya çıkan şair de bu sevgili (din ve vatan) uğruna can vermenin, başını ortaya koymanın gereğine inanarak cenk edip şehit olmak ister. Neticede sebep ne olursa olsun kişiyi can vermeye iten sebep yücelik yüklenen aşktır ve bu nedenle can verme intihar şeklinde olsa bile mazur görülür.

Kaynakça

AKIN, Ö. (2009). *Harîmî (Şehzâde Korkud) Dîvânı'nın Nesre Çevirisi ve İncelenmesi*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yüksek lisans tezi. İstanbul.

- AKÜN, Ö. F. (1994). Divan edebiyatı. TDV İslam Ansiklopedisi. C. 9. İstanbul.
- AKYÜZ, K.-BEKEN S.-YÜKSEL, S.-CUNBUR, M. (1990). Fuzûlî Divânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- AYDEMİR Y. (2006). Divan Edebiyatı Öğretiminde Karşılaşılan Problemler. Milli Eğitim Dergisi. Kış 2006. Sayı 169. Ankara.
- AYVAZOĞLU, B. (1996) Aşk Estetiği (İslam Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇALDAK, S. (1997). *Nergisi ve Nihalistan'ı (İnceleme-Metin)*. İnönü Üniversitesi SBE Doktora Tezi. Malatya.
- ÇAVUŞOĞLU, M. (1977). Dîvan Yahya Bey. İstanbul Üniversitesi. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇİFTÇİ, C. (1977). Maktul Şairler. İstanbul: Kitabevi yay.
- DURKHEİM, E. (2011). İntihar (çev: Özer Ozankaya). İstanbul: Cem Yayınevi.
- DUYMAZ, A. (2004). İncil ile Furkan Arasında Bir Aşkın Hikayesi: Kerem ile Aslı. Doğu Batı dergisi, sayı: 26. Ankara.
- ERAYDIN, S. (1994). Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ERGİN, M. (1980). Kadı Burhaneddin Divanı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERTEM, R. (1995). Şeyhülislam Yahya Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eşrefoğlu Rumi Divanı. Tercüman 1001 Eser Heyeti. (Kitapta tarih ve basımevi bilgisi mevcut değil).
- GÖKALP, H. (2009). "İntihar Kültürü ve Ferhad'ın İntiharı'nın Divan Şiiri Aşk Anlayışına Etkileri". *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2 Winter 2009. <http://www.turkishstudies.net/> (erişim: 22/05/2014).
- GÜRBİLEK, N. (2012). Kötü Çocuk Türk. İstanbul: Metis Yayınları.
- İSEN, M. (1990). Usûlî Divanı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İSEN, M.-BİLKAN A. F. -DURMUŞ, T. I. (2013). Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları. İstanbul: Kapı Yayınları.
- KARAVELİOĞLU, M. A. . On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'î'nin Divanı'nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi. www.ekutapkulturturizm.gov.tr (erişim 25/02/2014).
- KARTAL, A. (2013). Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevi. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- KAVRUK, H. (1998). Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler. İstanbul: MEB Yayınları.
- KILIÇ, F. Aşık çelebi Divanı. www.ekitapkulturturizm.gov.tr (erişim: 05/05/2014)
- KUFACI, O. (2006). *Adni Divanı ve Adni Divanında Benzetmeler*. İstanbul Üniversitesi, SBE. Yüksek lisans tezi. İstanbul.
- KÜÇÜK, S. Baki Divanı. www.ekitapkulturturizm.gov.tr (erişim: 10/12/2013).

- KÜLEKÇİ, N. (1999). XI-XX. Yüzyıllar El yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi. Erzurum: Aktif Yayıncılık.
- MARDİN, Ş. (1991). Türkiyede Din ve Siyaset. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MORAN, B. (1995). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, Ahmet Mithat'tan A. H. Tanpınar'a. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SARAÇ, M. A. Y. Emri Divanı. www.ekitap.kultur.turizm.gov.tr (erişim: 10/04/2014).
- SCHİMMELE, A. (2004). İslamın Mistik Boyutları. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- SELÇUK, B. (2009). Nergisî Meşâkku'l-ûşşâk (İnceleme-Metin). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- ŞARDAĞ, Rüştü. Şair Sultanlar, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ŞENTÜRK, A. A. (2002). XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (1997). 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. Çağlayan Kitabevi. İstanbul.
- TARLAN, A. N. (1997): Necati Beg Divanı. İstanbul: MEB Yayınları.
- TURAN, L. (2001). *Yenişehirli Avni Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkitli Metin), Encümen-i Şuara ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş* Atatürk Üniversitesi SBE doktora tezi, Erzurum.
- TURHAN, V. N. (1995). *Çorlulu Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkitli Metni*. Atatürk Üniversitesi, SBE, yüksek lisans tezi. Erzurum.
- TÜRKDOĞAN, M. G. (2008). *Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*. Atatürk Üniversitesi, SBE. doktora tezi. Erzurum.
- ULUDAĞ, E. (2013). Salâmân ve Absâl. İstanbul: Büyüyen Ay yayınları.
- YAVUZ, K. Gülşehri Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme) Metin ve Aktarma. www.ekitap.kultur.turizm.gov.tr (erişim tarihi: 05/01/2014).
- YILMAZ, A. E. (2003). Edebiyat ve İntihar. İstanbul: Selis Kitaplar.